

Koronawirusmy ýa terror?

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Publisistika, Sözler

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Koronawirusmy ýa terror? KORONAWIRUSMY ÝA TERROR?

■ Adamzady howp astyna salýan howp-hatarlar näme?

Soragyň jogabyny ilki internetden gözledim. Öňüme Bütindünýä Saglygy goraýyş guramasynyň "2019-njy ýylda ynsan saglygyna howp salyp biläýjek howplar" ady bilen 10 maddalyk şu jogaby çykdy:

- 1). Wiruslaryň waksina garşy güýjemegi;
- 2). Ykymara dümew epidemiýasy;
- 3). Howanyň hapalanmagy we yklymara maýlama;
- 4). Ýokanç däl keseller;
- 5). Sagdyn we ýokary hilli durmuş şertlerinden binisip galmak;
- 6). Mikroplara garşy güýçsüzlenmek;
- 7). Ebola we beýleki ölüm howply keseller;
- 8). Pes hilli saglyk hyzmatlary;
- 9). Dang (goşmaça agyryly gyzgynlygy aşa galdyrýan ýokanç kesel);
- 10) AIDS (HIV).

Gurama bu on maddany öz ugry boýunça 2019-njy ýylda kesgitlep goýupdyr. Şol wagtlar koronawirus belasy ýokdy. Wagt bu maddalara nähili üýtgeşmeleri girizjek, ony entek wagty gelende görübermeli bor. Mahlasy, adamzady ýöriteläp howp astyna salýan howplar şolardan ybarat.

Adamzady umuman howp astyna salýan howplar bolsa:

- 1). Köpçülikleýin gyryş ýaraglary (ýadro, biologiki we himiki ýaraglar);
- 2). Milletparazlyk;
- 3) Ilatyň çendenaşa artmagy (Hytaýyň we Hindistanyň mysalynda);
- 4) Basybalyjylyk-imperializm;

- 5). Köpçülikleýin gyrgynçylygy döredýän ýokanç keseller;
- 6) Howanyň hapalanmagy, kontinentara we tebigy zaýalanmalar;
- 7). Halkara terrorizm.

Köpçülikleýin gyrgyna ýol açan ýokanç kesellere garşy göreşmek gaýragoýulmasyz işdir we bu işde möhüm işler edilýär.

Howanyň hapalanmagy, kontinentara problemalary möhüm orunda durýar, emma halkara derejesinde alnyp barylýan işler entek ýeterlik däl. Ol ilkinji nobatdalygy we ýetirýän zyýany babatda milletparazlyk, terrorizm we basybalyjylyk-imperializm howplary bir hatarda seredilmäge degişlidir.

■ **Milletparazlyk. Halkara terrorizm. Basybalyjylyk-imperializm**

Adamlaryň milletine, tire-taýpasyna we ýaşaýan ýerine seredip kembaha garalmagy deňlik prinsipine tersdir we jenaýatdyr. Emma raýatlar bu tebigy hukugy ýörite bir toparyň aýratyn peýdalanýan hukugyna öwürmäge synanyşsalar, munuň özem jenaýatdyr. Çünki beýtmek häkimiýetiň eýesi bolan halkyň agzybirligine, watanyň bitewiligine we döwletiň ýeke-täkligine garşy gitmek bolýar. Munuň özi halkara hukuk namalaryna (BMG-nyň Ýewropanyň adam hukuklary guramasynyň we Ýewropa sowetiniň kabul eden kararlaryna) tersdir. Her bir ýurduň milli hukugy-da şol esaslara laýyklykda işlenip taýýarlanandyr. Biz muňa **dünýä düzgüni** diýýäris.

Emma bu kada-kanunlary durmuşa geçirmekde käbir imperial (milli çäkleriniň daşynda täsirli we kesgitleýji bolmaga çalyşýanlar) güýçler bu esasy düzgüni aýak astyna alyp depgiläp bilýärler.

Halkyň aýrylmaz bölegi bolan we döwletiň deňhukukly raýatlarynyň dürli etnoslardan (kowumlardan) gelip çykyşyny bahana edip, olary biri-birine garşy küşgürýärler we agzalalyk döredip, öz maksatlaryna görä ulanýarlar. Esasy mesele, ýagny terrorçylygyň sakasy hem hut şu ýerden başlanýar. Mundan soň imperial döwletler hakyky basybalyjy, başga bir söz bilen aýdylanda, imperialist sypatyna bürenýär. Olar adyna täze modeldäki basybalyjylyk ýa-da imperializm diýip döwrüň başyny başlaýarlar.

Weýran bolan medeniýetleri, şäherleri, döwletleri, öldürilen adamlary we adamkärçilige sygmaýan zorluk-zulumlary ýada salanymyzda, bu wagşylygyň balansy howp-hataryň ýetiren zyýanyň nähilidigini görkezmäge ýeterlik bolar. Bular bilen bir hatarda 1914-1918-njy ýyllarda dört ýyl dowam eden Birinji jahan urşunda 15-20 million, 1939-1945-njy ýyllarda alty ýyl dowam eden we atom bombasynyň ulanylan Ikinji jahan urşunda 40-50 million adam wepat boldy. Jahan uruşlary heläkçikleriň we weýran boluşyň elhençliklerine garamazdan, gysga wagtda başlady we belle bir wagtdan soň gutardy. Ýurtlar belli bir wagt geçensoň özlerini dürsediler.

Eýse milletparazlyk, terrorism we basybalyjylyk-imperializm haçan başlady, nämeleri ýok etdi we haçan gutarar? Ony welin, bilemzok. Ýok.

* * *

■ **Türkiýämiziň manzarasy**

Makalama bir söz bilen başlamak isleýärim. Näçe şehidimiz bar, näçe gazylarymyz bar? Anyk sanyny bilemzok. Şu nukdaýnazardan seredilende, Osmanly we respublika döwürlerinde ýüze çykan ermeni, rum, bolgar we başga-da dürli etniki toparlaryň toparlaryna, basylyjy-imperialistleriň rollaryna dahylly bilýän maglumatlarymyz juda azlyk edýär. Bular beýlede dursun, ýakyn günlere geler bolsak, hemmämiziňem şaýat bolan 1984-nji ýylda başlandygy kabul edilen we ähli güýç-sülsadyny toplap serhetlerimiziň daşyndanam bize ýygy-ýygydan hüjüm edip durýan halkara terrorism hakynda-da üýtgeşik dogry-dürs bilýän zadymyz ýok. Gynandyryjy ýagdaý gerek?

Birwagt Atilla Serteliň şhitlerimiziň we gazylarymyzyň sanyny sorap ýazan tekliplamasyna Goranmak ministri Nuretdin Janikli "Muny anyklamak ministrliگیň wezipe borjuna girenok" diýip jogap beripdi. Indi bolsa Goranmak ministrliğiniň resmi internet saýtynda şhitlerimize we gazylarymyza degişli maglumatlar paýlaşylyp dur. Ýöne saýtdaky maglumatlar bilen metbugatdaky maglumatlar deň gelenok.

* * *

İYİ partiýasynyň Stambul şäheriniň deputaty professor Ümit Özdagyň garşysyna taýýarlanan iş toplumu Türkiýäniň Ýokary halk mejlisiniň (TBMM) gün tertibine goýlupdyr. Milli howpsuzlyk komitetiniň (MİT) kanunlaryna garşy gidendigi üçin taýýarlanandygy aýdylýan iş toplumu meni haýrana goýdy. Çünki, kanun TBMM-iň münberinde çykyş eden deputatlaryň wezipe borçlaryny ýerine ýetiren wagtynda sözlän sözleri we öňe süren pikirleri sebäpli haýsydyr bir jogapkärçilige çekilmäge degişli däldigini aýdýar. Üç döwür yzly-yzyna TBMM-iň agzasy bolup işländigim üçin hut kanunyň şeýle diýýändigini aňma gurşun mysaly guýlup galyndyr.

Jezalary ýerine ýetiriş kanunyna girizilen üýtgeşmeleriň Siliwri türmesindäki Baryşlar, Hülýa Kylynç we Myrat Agyrel dagylara hiç hili nepi degmändir. Haýran galaýmaly! Türmede her dürli jenaýatdan ýatan 70-80 müň tussag ýeňillikden peýdalanypdyr, emma girizilen ýeňillikler bu üç idealist ýaş žurnaliste dahylly däl. Ýlalaşar ýaly zat däl. Näme diýip, näme goýjak. Alla merdana žurnalistlerimizi öz penasynda aman saklasyn.

Ýokarda adamzady howp astyna salýan howp-hatarlary ýedi maddada jemläp, olardan milletparazlyk, basybalyjylyk-imperializm we halkara terrorizm ýaly wawaly meseleleriň çözügüne bir mesele ýaly garamagyň gerekdigine ünsi çekipdim. Bu üçtaraply howp hakynda ýeterlik maglumata eýe däldigimize ünsi çekip, terrorçylyga garşy göreşde wepat bolan hukuk goraýjy işgärlerimiziň sanyny-da dogry-dürs bilmeýändigimizi we ýokary wezipeli ýolbaşçylaryň biri-birine çapraz gelýän maglunatlary berýändigini öňe sürüpdim. Biz indi bu üçtaraply howpuň üstünde durup geçmäge, zyndanam şehitlerimiz hakynda doly we dogry maglumatlary bermäge synanşarys.

Bugünki güne çenli halkara terrorizm adalgasyny hiç ulanmadyk. Aslynda ýalňyşdyk. Hadysanyň ady ýalňyş goýlansoň, oňa garşy alnyp barylýan işlerem kemter bolup galýar. Edil köýnek

geýende birinji iligi ýalňys ildirmek ýaly bir zat bu. Galyberse-de, 1984-nji ýyldan bäri PKK terrorçylygynyň arkasynda ABŞ, Ýewropa bileleşigi we günbatarlary imperialistleriň hemmesi bardy. Öňki başkomanduýuşı Dogan Güreş daglardaky PKK-lylara ýokardan azyk we ýarag kömegini oklan amerikan wertolýotlaryny urmagy buýrupdy. Hökümetimiz hemme zady bilip durdy, muna garamazdan imperialistler bilen “dost” ve “ýaranlygymyz” bozulmazdan dowam etdirildi. Bu ýurtlar bir tarapdan-a PKK-ny terrorçy gurama diýip yglan etdiler, bir tarapdanam kanun boýunça yzarlanýan eli ganly terrorçylara gaçybatalga jenneti bolup hyzmat etdi.

PKK Türkiýä garşy duşmançylygyny dowan etdirmek ýolunda täze sepgitleri gazandy, halkara arenadaky ornuny "berkitdi". Kolonialistleriň taryhyň ähli döwründe hukuga, adam hukuklaryna, azatlyga we demokratiýa bolan garaýşy, ynha, şolar ýalydy. "Tanzimat" kanunynda "Ýewropa hukugyndan saýylmak ýalanynyň (!)" hatyrasyna Osmanly ýaly türk jahan döwletini "oda" atdyk, indem "Ýewropa bileleşiginiň agzasy bolmak ýalanynyň" ugruna Türkiýämizi ne günlere saldyk.

■ **Milletterazlyk. Basybalyjylyk-imperializm we halkara terrorizm**

Şeýlw soragy orta atalyň: “Terrorçylyk nädip 1984-nji ýylda başlady, onuň milletterazluk we basybalyjylyk bilen ilteşigi nämede?”

Bu üçtaraply soragyň jogaby üçin şol geçen günleri ýatlalyň we tötänlikler zynjyryny düşündirmäge synaňalyň. Mälim bolşy ýaly, milletterazlyk sosiologiýanyň, hukugyň we demokratiýanyň hökmany şerti bolan raýatlaryň deňhukuklylygyna garşy çykmak bilen, toparlanşyklaryň, başga söz bilen aýdylanda gelip çykyş köküniň-etnosyň deňligine öwürüp, halkyň agzybirligine we döwletiň bitewiligine zyýan ýetirýär. Bu bulagaýlyk ýaraglanma, toparlanma we imperial güýçler bilen bilelikde edilende adamzada garşy edilen uly jenaýatdyr. Halkara hukuk namalary-da hut şuny tekrarlaýar.

■ **Ýurdumyzda halkara terrorizmiň 1984-nji ýylda başlamagy**

tötänlikmi?

Muny bilmek üçin 1980-nji ýyldan 1984-nji ýyla çenli aralyga göz aýlamak gerek.

"Biziň oglanlarymyzyň" ("Bizim çocuklar" – 1980-nji ýylda Türkiýede hökümet agdarylyşygyny geçiren harbylara berilen at - t.b.) 1980-nji ýylyň 12-nji iýulyndaky hökümet agdarylyşygynyň döwri doly tamamlanypdy. 1983-nji ýylyň 6-njy noýabry "ejazyýetli we wetoly" bolsa-da, saýlawlarda ANAP partiýasy ýeňiş gazandy. Emma şol bir wagtyň özünde garaşylmadyk ýagdaý bolup geçdi: saýlawlarda iki partiýa däl-de, soňky tapgyrda ANAP-yň goşulmagy bilen üç partiýa bäsleşdi. Bu örän üns berilmeli ýagdaýdy.

Türkiýe batypdy, ykdysadyýeti çöken ýagdaýdady, inflýasiýa we prosent asmana galyppy. Premýer-ministr Turgut Özal "inflýasiýa – ogurlyk diýmek", "bozulan deňagramlylygy gysga wagtyň içinde düzelderin" diýdi. Emma bütinleý tersi bolup geçdi. Hususy sektorlaryň ýeterlik sermayasy ýokdy, emma, bu hususa üns bermezden döwlet ykdysadyýetden çaltlyk bilen yza çekilmeli boldy. Munuň üçin "Býužetde gara deşik emele getirýär" diýilýän KİT-ler hususlaşdyryldy. Emma zyýan çeken däl-de, peýda gazanan KİT-ler çekişmeli ýagdaýda-da bolsa, hususlaşdyryldy. Girdeji getirýän, pajyny wagtynda töleýän, sosial maksat bilen köp sanly işgäre hak-heşdek töleýän, baha syýasaty bilen dolanşygy sazlap duran KİT-ler ýekän-ýekän elden çykdy. Hasam dinamiki ýagdaýda işlemegine garaşylan hususy sektor tamany ödemedi. Türkiýäniň bazary Özaly öwýän global şereketlere gapysyny açdy. Ummadan çykan inflýasiýa, ummadan çykan prosent, ummadan çykan import we bergi ýurdy görlähede sokdy goýdy.

Özalyň premýer-ministrlik eden döwründe 1984-nji ýylda başlan halkara terrorizm Özal 1993-nji ýylda aradan çykanda ýetjek derejesine ýetdi. Has soňra häkimiýetler döwründe 1997-98-nji ýyllarda terrorizm ýeňildi, derbi-dagyn edildi. 1999-njy ýylda terrorçylaryň serdary ele salyndy, jogapkärçilige çekildi we ölüm jezasy berildi. Bu möhüm üýtgeşmeden soň 1999-njy ýylyň 10-njy dekabrynda Helsinki ýygnaşygynda Türkiýä duýdansuz

ýagdaýda agzalyk statusy berildi. Munuň hökman bir sebäbi bolaýmalydy. 1963-nji ýylda Ankara ylalaşygyna goşulmak üçin otuz dört ýyl garaşdyrylan Türkiýe 1997-nji ýylda (Warşawa paktyndan boşap, garaşsyzlugynu gazanan täze on ýurda agzalyk berende) ýene-de çetleşdirilen ýeke-täk ýurt bolup galypdy. Iki ýyldan soň 1999-njy ýylda agzalyga dalaşgärliğimizi – Ministrler kabinetiniň mejlisinde terrorçylaryň serdaryny ölüm jezasyndan halas etmek, Ýewropa bileleşiginden umydymyzy üzmezlik, Kipr we Egeýi almal, ýurdumyzda Lozanyň daşynda täze bir etniki topar döredip milli bitewiligimiziň synasynda jaýryklary döretmek diýip düşündiripdim. Bu tezisiň üstünde 2002-nji ýylda neşir edilen kitaplarymda-da durlup geçilýär. Indiki makalamda 2004-nji ýylda ABŞ-nyň wekiller palatasynyň Beýik Orta Gündogar maksatnamasynyň (BOGM) kabul etmeginiň many-mazmunynyň we onuň häzirki wagta ýetirýän täsirleleriniň üstünde durup geçmekçi. Soňra bolsa halkara terrorizme garşy göreşde näçe şehit berendigimiz baradaky gürrüňe dolanyp geleris.

Sadi SOMUNJUOGLY.

25.04.2020 ý, "YENIÇAG" gazetini.

Terjime eden: GUWANÇ MÄMILIÝEW,
Stambul uniwersitetiniň talyby. Publisistika